

MULTI KULTU RALI ZAM

i manje zastupljene
nacionalne zajednice u
crnogorskom obrazovnom sistemu

Multikulturalizam i manje zastupljene nacionalne zajednice u crnogorskom obrazovnom sistemu

Izdavač:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Urednica:

Daliborka Uljarević

Autor:

Vasilije Radulović

Saradnice:

Tamara Milaš

Monika Mrnjačević

Dizajn i produkcija:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

ISBN 978-9940-44-054-1

COBISS.CG-ID 26695684

Centar za
građansko
obrazovanje

Centre
for Civic
Education

Fond za zaštitu
i ostvarivanje
manjinskih prava

Publikacija "Multikulturalizam i manje zastupljene nacionalne zajednice u crnogorskom obrazovnom sistemu", izrađena je kao dio projekta "Multikulturalizam, manjinski narodi i druge manjinske nacionalne zajednice u crnogorskom obrazovnom sistemu", koji sprovodi Centar za građansko obrazovanje uz finansijsku podršku Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava.

Sadržaj publikacije je isključiva odgovornost Centra za građansko obrazovanje (CGO) i ne odražava nužno stavove Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava.

MULTI KULTU RALI ZAM

i manje zastupljene
nacionalne zajednice u
crnogorskom obrazovnom sistemu

Podgorica, 2023.

Sadržaj

01	Normativni okvir	5
02	Međunarodni dokumenti	7
03	Statistički ugao	11
04	Multikulturalnost i interkulturalnost – preduslovi za održiv suživot među različitim kulturama	14
05	Interkulturalnost u vaspitno-obrazovnom procesu	15
06	Zaključci i preporuke	22

Normativni okvir

Prava pripadnika/ca manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica u dijelu obrazovanja uređena su Ustavom Crne Gore¹, Zakonom o manjinskim pravima i slobodama², Opštim zakonom o obrazovanju i vaspitanju³, i drugim zakonima i podzakonskim aktvima koji uređuju oblast obrazovanja.

Ustavom je propisano da pripadnici/ce manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica imaju pravo na školovanje na svom jeziku i pismu u državnim ustanovama, kao i da nastavni programi obuhvataju i njihovu istoriju i kulturu.

Ovu ustavnu normu razrađuje Zakon o manjinskim pravima i slobodama propisujući da se ova vrsta nastave ostvaruju u svim stepenima vaspitanja i obrazovanja i kroz posebne škole ili posebna odjeljenja u redovnim školama. Dalje, Zakon utvrđuje da se nastava izvodi po programu koji mora sadržati teme iz oblasti istorije, umjetnosti, književnosti, tradicije i kulture manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica.

Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju naročito stavlja akcenat na prava manjina. Preciznije, članom 11 propisuje da se nastava izvodi i na jezicima u službenoj upotrebi, poštujući prava manjinskih naroda, uz navođenje

1 Ustav Crne Gore, "Službeni list Crne Gore", br. 001/07, 038/13

2 Zakon o manjinskim pravima i slobodama, "Službeni list Republike Crne Gore", br. 031/06, 051/06, 038/07, "Službeni list Crne Gore", br. 002/11, 008/11, 031/17

3 Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju, "Službeni list Republike Crne Gore", br. 064/02, 031/05, 049/07, "Službeni list Crne Gore", br. 004/08, 021/09, 045/10, 073/10, 040/11, 045/11, 036/13, 039/13, 044/13, 047/17, 059/21, 076/21, 146/21, 003/23

tih jezika na kojima se izvodi nastava (bosanski, albanski i hrvatski jezik). Dalje, članom 13 propisuje se da *"kada se nastava izvodi na jeziku manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica obavezno se uči službeni jezik i pismo."*

Ovaj zakon predviđa i da se, radi odlučivanja o stručnim pitanjima i za stručnu pomoć u postupku donošenja odluka i pripreme propisa iz oblasti obrazovanja i vaspitanja, osniva Nacionalni savjet, kao i da se trećina članova/ca Nacionalnog savjeta bira iz reda predstavnika/ca manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica.

Kada je u pitanju zapošljavanje nastavnog kadra, zakon propisuje da nastavnici/e, u ustanovama ili posebnom odjeljenju ustanove sa nastavom na jeziku pripadnika manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, moraju imati, pored zakonom propisanih uslova, aktivno znanje jezika i pisma te manjine i crnogorskog jezika. U školi u kojoj se nastava izvodi na jeziku pripadnika/ca manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, pedagoška evidencija se štampa i vodi na crnogorskom jeziku i na jeziku pripadnika/ca manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, a isto se odnosi i na izdavanje javne isprave.

Promovisanje međusobnog razumijevanja i tolerancije ogleda se u koncipiranju obaveznih i izbornih predmeta. Naime, znanja i vještine u oblasti ljudskih prava i vrijednosti interkulturalizma učenici/e stiču u okviru obaveznih i izbornih predmeta. Takođe, škole su obavezne da u okviru otvorenog kurikulumu uključe 20% nastavnih sadržaja koji će kreirati nastavnici/e, roditelji i škole u saradnji sa lokalnom zajednicom. To otvara prostor za doprinos ostvarivanju prava na izučavanje specifičnosti jezika, kulture, istorije i drugih posebnosti manjina, a naročito onih koje čine sredine u kojoj škola radi.

Konačno, članom 9 Opšteg zakona o obrazovanju i vaspitanju propisuje se zabrana diskriminacije u oblasti obrazovanja i vaspitanja.

Uopšteno uzevši, normativni okvir usmjerava sistem obrazovanja i vaspitanja na razvijanje demokratskih vrijednosti i stvaranje okruženja bez socijalne isključenosti ili drugih oblika diskriminatornog postupanja.

Međunarodni dokumenti

Međunarodni dokumenti u ovoj oblasti imaju za cilj promovisanje jednakosti, integraciju i očuvanje kulturnog identiteta nacionalnih manjina kroz obrazovanje. Njihova svrha je osigurati da nacionalne manjine imaju pristup kvalitetnom obrazovanju i da se njihove specifične potrebe i identiteti uvažavaju u obrazovnom sistemu.

Posebno bitni međunarodni dokumenti u oblasti obrazovanja manjina su Haške preporuke o pravu nacionalnih manjina na obrazovanje⁴ i UNESCO Smjernice za interkulturalno obrazovanje⁵.

Haške preporuke usvojene su 1996. godine od strane OEBS-a, sa ciljem afirmacije i zaštite prava nacionalnih manjina u oblasti obrazovanja.

Uključuju sljedeća načela:

1. ravnopravnost - nacionalne manjine treba da imaju jednak pristup obrazovanju bez diskriminacije na temelju njihove nacionalne ili etničke pripadnosti;
2. obrazovanje na maternjem jeziku - nacionalne manjine treba da imaju pravo na obrazovanje na sopstvenom jeziku, odnosno države treba da im osiguraju mogućnosti za obrazovanje na maternjem jeziku, uz učenje službenog jezika države;

⁴ Haške preporuke o pravu nacionalnih manjina na obrazovanje, OEBS, 1996, <https://www.osce.org/files/f/documents/1/a/32191.pdf>

⁵ UNESCO guidelines on intercultural education, 2006, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000147878>

3. kultura i istorija - nacionalne manjine treba da imaju pravo na obrazovanje koje promoviše njihovu kulturu, istoriju i tradiciju, što znači da obrazovni sistem treba da bude osmišljen na način da podržava očuvanje i razvoj kulturnog identiteta nacionalnih manjina;
4. učestvovanje u kreiranju obrazovnog sistema - nacionalne manjine treba da budu uključene u donošenje odluka koje se odnose na obrazovanje, uključujući razvoj kurikuluma, nastavnih materijala i politika koje adresiraju obrazovanje nacionalnih manjina;
5. obrazovni resursi - države treba da osiguraju dostupnost i pristup adekvatnim obrazovnim resursima za nacionalne manjine, uključujući škole, nastavne materijale, kvalifikovane nastavnike i odgovarajuće finansiranje.

UNESCO Smjernice o interkulturalnom obrazovanju su skup principa i preporuka razvijenih od strane Organizacije Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (UNESCO) kako bi se promovisalo interkulturalno razumijevanje, dijalog i poštovanje u obrazovnim sistemima širom svijeta. Ove smjernice pružaju okvir za nastavni kadar i donosiocima odluka da podstiču inkluzivno i pravedno obrazovanje koje prepoznaje i vrednuje kulturnu raznolikost.

U tom pravcu, istaknuta su i tri osnovna principa:

1. interkulturalno obrazovanje poštuje kulturni identitet učenika/ca kroz pružanje kulturalno odgovarajućeg i responzivnog kvalitetnog obrazovanja za sve;
2. interkulturalno obrazovanje pruža svim učenicima/cama kulturalna znanja, vještine i stavove koji su im neophodni da budu aktivni i odgovorni građani/ke;
3. interkulturalno obrazovanje pruža svim učenicima/cama kulturalna znanja, vještine i stavove koji ih osposobljavaju da doprinose poštovanju, razumijevanju i solidarnosti među

pojedincima/kama, etničkim, socijalnim i kulturnim grupama i nacijama.

Prvi princip može biti ostvaren kroz upotrebu kurikuluma i materijala za podučavanje, razvijanje i primjenu iskustvenih i participativnih metoda podučavanja koji odgovaraju datim kulturama, zatim razvoj i primjenu metoda ocjenjivanja u skladu sa specifičnostima različitih kultura, izbor jezika instrukcija (što podrazumijeva korišćenje maternjeg jezika učenika), podsticanje atmosfere koja uvažava kulturne razlike, ostvarivanje komunikacije između škole i zajednice, kao i interakciju roditelja i lokalnih zajednica u obrazovni proces. Ovaj princip uključuje i obuku nastavnika/ca s ciljem podizanja nivoa svijesti o značaju obrazovnih i kulturnih potreba manjinskih grupa, ali i jačanja kapaciteta nastavnog kadra da obrazovni sadržaj, metod rada i materijal koji koriste kreiraju prema potrebama grupa čije su kulture drugačije od većinske.

Drugi princip može se ostvariti garantovanjem ravnopravnih uslova u obrazovanju svim pripadnicima/cama manjinskih naroda, korišćenjem nastavnog programa, udžbenika i radnog materijala tako da pruži znanje većinskoj kulturi/zajednici o manjinskim kulturama, ali i omogući manjinskim grupama znanje o društvu kao cjelini. Dalje, to uključuje jasno utvrđen način ocjenjivanja učeničkog postignuća, kroz procjenu znanja, vještina, stavova i vrijednosti, korišćenjem odgovarajućeg jezika podučavanja koji pruža priliku svakom učeniku/ci da se izrazi na maternjem i na zvaničnom jeziku zemlje.

Treći princip se ostvaruje kroz razvoj kurikuluma koji doprinosi uvažavanju i prihvatanju različitosti, primjeni odgovarajućih metoda podučavanja, što se prilagođava i manjinama u okviru grupe, odgovarajućim obrazovanjem nastavnika/ca i kontinuiranim stručnim usavršavanjem, a posebno u pogledu komunikacije u heterogenim grupama.

Međunarodni instrumenti koji se odnose na obrazovanje na jeziku manjina prepoznaju pravo manjina da očuvaju vlastiti identitet putem maternjeg jezika, ali i naglašavaju pravo učestvovanja u široj

nacionalnoj zajednici učenjem službenog jezika države. U skladu s tim, postizanje višejezičnosti među nacionalnim manjinama jedan je od preduslova za ostvarivanje ciljeva koji se odnose na zaštitu nacionalnih manjina i njihovu integraciju. Haške preporuke koje se odnose na osnovno i srednje obrazovanje pružaju smjernice za razvoj politike obrazovanja na jeziku manjina i razvoj odgovarajućih programa.

Ovaj pristup teži stvaranju prostora za očuvanje manje zastupljenog jezika. Suprotan je drugim pristupima koji se fokusiraju na učenje manjinskog jezika, ili čak minimalno podučavanje na manjinskom jeziku, samo kako bi se olakšao kasniji prelazak na nastavu isključivo na službenom jeziku države. Takođe, pristupi koji zagovaraju potpuno asimiliranje, gdje se nastavni program sprovodi isključivo na službenom jeziku države i gdje su djeca pripadnika manjina potpuno integrisana u razrede s djecom većine, nisu u skladu s međunarodnim standardima. Treba naglasiti da se to odnosi i na odvojene škole u kojima se cijeli nastavni program predaje isključivo na maternjem jeziku manjine tokom cijelog obrazovnog procesa, dok se jezik većine uopšte ne uči ili se minimalno podučava.

Statistički ugao

Radi boljeg razumijevanja pozicije pripadnika/ca manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica u pogledu obrazovanja u Crnoj Gori, mogu biti korisni statistički podaci iz posljednje dvije školske godine – 2021/2022. i 2020/2021.⁶

U 2021/2022. ukupno je bilo 393 djece (203 dječaka i 190 djevojčica) u predškolskim ustanovama gdje se nastava odvija na crnogorskom i albanskom jeziku. Ovo se odnosi na JPU „Dječji vrtić“ u Plavu, JPU „Đina Vrbica“ u Tuzima, JPU „Vukosava Ivanović – Mašanović“ u Baru i JPU „Solidarnost“ u Ulcinju.

U osnovnim školama u kojima se nastava organizuje na crnogorskom i albanskom jeziku broj učenika/ca bio je 2. 612 (dječaka 1.338 i djevojčica 1.274). To je uključilo sljedeće škole: OŠ "Maršal Tito", OŠ "Marko Nucuović" i OŠ "Boško Strugar" u Ulcinju; OŠ "Mahmut Lekić" u Tuzima; OŠ "Hajro Šahmanović" u Plavu i OŠ "Džafer Nikočević" u Gusinju.

Dvojezične srednje škole ukupno je pohađalo 810 učenika/ca, od čega 420 dječaka i 390 djevojčica, i to u sljedećim školama: Srednja mješovita škola "25. Maj" u Tuzima, Srednja mješovita škola "Bratstvo - jedinstvo" u Ulcinju i Srednja mješovita škola "Bećo Bašić" u Plavu.

⁶ Izvještaj o razvoju i zaštiti prava manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica, Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, <https://www.gov.me/dokumenta/31e98550-b9c2-4b8e-a8ca-d9f5a5344ba8>

Muzičke škole sa nastavom na albanskom jeziku pohađalo je 183 učenika/ca (108 djevojčica i 75 dječaka), i to: Osnovnu muzičku školu u Ulcinju i Područnu ustanovu Osnovne muzičke škole "Vasa Pavić" u Tuzima.

Na albanskom jeziku nastava se odvijala u šest osnovnih škola: OŠ "Đerđ Kastrioti Skenderbeg" u Baru; OŠ "29. Novembar", OŠ "Jedinstvo" i OŠ "Đerđ Kastrioti Skenderbeg" u Tuzima; OŠ "Bedri Elezaga" u Ulcinju i OŠ "Daciće" u Rožajama. Osnovno obrazovanje na albanskom jeziku pohađalo je 2.612 učenika/ca, od čega 1.338 dječaka i 1.274 djevojčica. Nastava na albanskom jeziku realizovala se i u Privatnoj gimnaziji "Drita" u Ulcinju.

U visokom obrazovanju Studijski program za učitelje/ice na albanskom jeziku u Podgorici u akademskoj 2021/2022. upisalo je 62 studenata/kinja (37 muškaraca i 25 žena), a dodijeljene su i četiri stipendije.

U septembru 2021. godine, u predškolskim ustanovama vaspitanja i obrazovanja upisano je 192 djece romske i egipćanske nacionalnosti (99 dječaka i 93 djevojčice), a u osnovnim školama 1.856 učenika/ca (960 dječaka i 896 djevojčica), dok je u srednjim školama ukupno bilo upisano 207 učenika/ca (115 dječaka i 92 djevojčice).

U akademskoj 2021/2022. godini, broj studenata/kinja romske i egipćanske populacije bio je 12 (7 muškaraca i 5 žena).

U 2020/2021, na nivou predškolskog obrazovanja, dvojezična nastava se odvijala u predškolskim ustanovama JPU „Dječji vrtić“ u Plavu, JPU „Đina Vrbica“ u Tuzima, JPU „Vukosava Ivanović – Mašanović“ u Baru i JPU „Solidarnost“ u Ulcinju, za ukupno 372 djece (197 dječaka i 175 djevojčica).

Na nivou osnovnog obrazovanja, dvojezična nastava realizovana je u Ulcinju – OŠ „Maršal Tito“, OŠ „Marko Nukulović“ i OŠ „Boško Strugar“; u Tuzima – OŠ „Mahmut Lekić“; u Plavu – OŠ „Hajro Šahmanović“, i u Gusinju – OŠ „Džafer Nikočević“. Osnovno obrazovanje na albanskom

jeziku pohađalo je 2.564 učenika/ca od čega 1.295 dječaka i 1.269 djevojčica.

Na nivou srednjeg obrazovanja, dvojezičnu nastavu pohađalo je ukupno 968 učenika/ca (519 dječaka i 449 žena), i to u Tuzima – Srednja mješovita škola „25. maj“; u Ulcinju – Srednja mješovita škola „Bratstvo – jedinstvo“ i Plavu – Srednja mješovita škola „Bećo Bašić“.

Muzičke škole sa nastavom na albanskom jeziku pohađalo je 198 učenika/ca (124 djevojčice i 74 dječaka). Ovo se odnosi na Osnovnu muzičku školu u Ulcinju i Područnu ustanovu Osnovne muzičke škole “Vasa Pavić” u Tuzima.

Nastava na albanskom jeziku odvijala se i u šest osnovnih škola: OŠ „Đerđ Kastrioti Skenderbeg“ u Baru; OŠ „29. novembar“, OŠ „Jedinstvo“ i OŠ „Đerđ Kastrioti Skenderbeg“ u Tuzima; OŠ „Bedri Elezaga“ u Ulcinju, i OŠ „Daciće“ u Rožajama, za ukupno 2.564 učenika/ca (1.295 dječaka i 1.269 djevojčica). Na albanskom jeziku se realizovana je nastava i u Privatnoj gimnaziji „Drita“ u Ulcinju.

Studijski program za učitelje na albanskom jeziku, u akademskoj 2020/2021, upisalo je 15 studenata/kinja.

U predškolskom vaspitanju i obrazovanju, u septembru 2020. godine, registrovano je 224 djece romske i egipćanske nacionalnosti (118 djevojčica i 106 dječaka). U osnovnim školama, od I do IX razreda, bilo je upisano 1.793 osnovaca (929 dječaka i 864 djevojčica). Istovremeno, u srednjim školama bilo je registrovano ukupno 174 srednjoškolaca (101 dječak i 73 djevojčice).

Broj studenata/kinja romske i egipćanske populacije u akademskoj 2020/2021. bio je 17 (9 žena i 8 muškaraca).

Multikulturalnost i interkulturalnost - preduslovi za održiv suživot među različitim kulturama

Multikulturalnost se odnosi na postojanje različitih kultura unutar jednog društva ili zajednice, koje su predstavljene i priznate, i sa čijim različitostima ljudi žive zajedno. Multikulturalno društvo prepoznaje i cijeni raznolikost kultura, jezika, običaja i vrijednosti. U multikulturalnom okruženju, pojedinci imaju pravo zadržati i izražavati svoju kulturu, a u društvu se to poštuje i imaju jednake mogućnosti.

Interkulturalnost se odnosi na međusobno razumijevanje, interakciju i dijalog među različitim kulturama. Interkulturalnost teži prevladavanju predrasuda, stereotipa i sukoba između različitih kultura putem međusobnog učenja, poštovanja i prihvaćanja. Ključni cilj je razvijanje interkulturalnih kompetencija, što uključuje razumijevanje, empatiju i sposobnost komunikacije s ljudima iz drugih kultura. Interkulturalnost promovira otvorenost, toleranciju, uvažavanje i saradnju među ljudima različitih kulturnih pozadina.

Dakle, dok se multikulturalnost odnosi na raznolikost kultura u društvu, interkulturalnost se fokusira na međusobno razumijevanje, poštovanje i interakciju među tim različitim kulturama. Oba pojma su važna u izgradnji inkluzivnih i harmoničnih društava u kojima se prihvataju, poštuju i žive različitosti.

Interkulturalnost u vaspitno-obrazovnom procesu

Osnovni zadatak škole, ali i društva, jeste da pripremi najmlađu populaciju za život u društvu različitosti. Da bi društva, ali i sama škola, ispunili zadatak, aktivno doprinosili izgradnji čitavog niza kompetencija neophodnih za život u multikulturalnom društvu, potrebno je da osposobe i mlade da prevazilaze konflikte, razvijaju toleranciju, prihvataju druge i različitosti, ali i da pokažu spremnost na preispitivanje sopstvenih stavova.

Interkulturalno vaspitanje i obrazovanje je važan faktor suživota u multikulturalnom društvu, a polazi od realnosti da su obrazovne institucije mjesto različitih kultura, jezika, religija. Te različitosti nerijetko predstavljaju izazove za pojedinca i društvo, a da bi se adekvatno adresirale neophodan je kvalitetan obrazovni sistem. Zato se javlja se i potreba za stalnim prilagođavanjem obrazovanja demokratskim standardima evropskog kulturno-pluralnog društva, a ideju interkulturalizma u vaspitno-obrazovnom sistemu mnogi vide kao moguću put do kvalitetnog suživota u multikulturalnom društvu.

U nastavnim programima koji integrišu interkulturalnost, kultura, vjeroispovjest i etnička pripadnost se ne posmatra samo kao zbir informacija koje treba prenijeti učenicima, već se aktivno promoviše interakcija i dijalog među učenicima/cama različitih nacionalnih pripadnosti, vjeroispovjesti i kultura. Ovakav pristup podstiče učenike/ce da razmišljaju kritički o sopstvenim pretpostavkama, stereotipima i predrasudama, kao i da razvijaju sposobnost empatije i razumijevanja. Interkulturalnost u vaspitno-obrazovnom sistemu nije povezana samo

sa jednim predmetom ili grupom predmeta – to je principa rada na kojem počiva cjelokupno učenje u osnovnim i srednjim školama. Jedan od četiri stuba obrazovanje jeste “učiti da živimo zajedno”, što se najbolje ostvaruje kroz ideju interkulturalizma u nastavi.

Interkulturalizam u nastavi ima za cilj sljedeće rezultate: pripremanje učenika/ca za susret sa različitostima; pripremanje učenika/ca za pozitivno reagovanje i razumijevanje različitosti kao mogućnosti sticanja novih iskustava; promišljanje socijalnih i obrazovnih problema vezanih za kulturne različitosti; sticanje znanja i sposobnosti primjene znanja o drugosti i drugačijima; razvijanje sposobnosti kritičkog mišljenja; priznavanje prava drugima na posjedovanje kulturnog identiteta; razvijanje socijalne osjetljivosti i osjećaja za rješavanje socijalnih problema; razvijanje sposobnosti saradnje u multikulturalnom okruženju⁷.

Uloga škole je posebno važna u sticanju interkulturalnih kompetencija, prihvatanja i uvažavanja različitosti, naročito kako bi djeca u direktnoj komunikaciji, druženju i učenju sa pripadnicima drugih nacionalnih manjina izgradili svoje stavove i razbili predrasude koje im se svakodnevno plasiraju putem različitih sredstava informisanja. U tom kontekstu, jako su važni i mediji. Istraživanje Centra za građansko obrazovanje (CGO) o stavovima građana i građanki o pitanjima multikulturalizma u Crnoj Gori ukazuje da oko dvije trećine anketiranih smatra da mediji utiču na formiranje stavova prema nacionalnim manjinama, dok za trećinu ispitanika/ca nemaju takav uticaj. Dodatno, među onima koji smatraju da mediji utiču na formiranje stavova prema nacionalnim manjinama, najveći broj cijeni da je taj uticaj negativan (44.7%), dok je približan procenat onih koji smatraju da je taj uticaj neutralan ili pozitivan.⁸

Prema Godišnjem izvještaju o kvalitetu rada obrazovno-vaspitnih

⁷ Interkulturalizam u nastavi, Marija Sablić, 2014, 159 str.

⁸ Istraživanje o stavovima građana i građanki o pitanjima multikulturalizma u Crnoj Gori, Centar za građansko obrazovanje (CGO), april 2023, <https://media.cgo-cce.org/2023/04/CGO-istrazivanje-multikulturalnost-finalno-sajt.pdf>

ustanova za 2022. godinu,⁹ u okviru oblasti *podrške učenicima* ukupna ocjena, na skali od X do Y, bila je 6,36 za osnovne škole, i to je najlošija ocjena od svih vrednovanih parametara. Za srednje škole ta ocjena je još i lošija - 5,93, što je sa parametrom *upravljanja i rukovođenja ustanovom* sa ocjenom 5,41 čini najnižom. Dalje, u izvještaju je konstatovano da se „u jednoj školi se uočava nedovoljna posvećenost RAE učenicima“. Takođe, navodi se da prilikom obrađivanja devet srednjih škola "rezultati anketa govore da interpersonalni odnosi između učenika i učenika i nastavnika nijesu uvijek na visokom nivou". Konstatuje se i da je jedan od nedostataka rijetko realizovanje vannastavnih aktivnosti u skladu sa potrebama i interesovanjima učenika/ca. Upravo vannastavne aktivnosti mogu biti djelotvorno sredstvo za unaprijeđenje svijesti o interkulturalizmu, suživotu, prihvatanju različitosti i upoznavanju novih kultura. Konkretno, to se može odnositi na organizovanje posjeta spomenicima, časove o običajima i kulturama nacionalnih manjina, itd.

Sve obrazovne ustanove moraju izgraditi osnažujući školski ambijent koji omogućava i podstiče razvoj svakog pojedinca/ke, podjednako osnažuje pripadnike/ce različitih etničkih grupa i kultura, smanjuje predrasude i mijenja negativne stavove učenika/ca prema različitostima.

Interkulturalno obrazovanje u vaspitno-obrazovnom sistemu Crne Gore ima svoj razvojni put. Naime, obrazovni sistem Crne Gore, nakon Drugog svjetskog rata, uglavnom se temeljio na socijalističkoj pedagogiji koja je više bila usmjerena prema kolektivu i kolektivnim potrebama nego prema individui i potrebama svakog pojedinca/ke. Ovaj pristup obrazovanju i dalje ima značajnu ulogu u crnogorskom obrazovnom sistemu, posebno među nastavnim kadrom starije generacije.

U svom naučno istraživačkom radu "*Indikatori razvoja multikulturalnosti i građanske svijesti u ranom djetinstvu (predškolsstvo i prvi ciklus*

⁹ Godišnji izvještaj o kvalitetu rada obrazovno-vaspitnih ustanova za 2022. godinu, Zavod za školstvo i Centar za stručno obrazovanje, Podgorica, 2023.

osnovne škole) u obrazovnom sistemu Crne Gore¹⁰” dr Saša Milić, kroz analizu interkulturalnosti i građanske svijesti u obrazovnom sistemu, otvara pitanja da li je obrazovni sistem dovoljno efikasan i da li je u skladu sa potrebama djeteta i društva.

Rezultati istraživanja o zastupljenosti individualnog pristupa u obrazovno–vaspitnom procesu ukazuju da i dalje postoji tradicionalna slika prosječnog učenika/ce, što indukuje zanemarivanje individualne sposobnosti učenika/ce u procesu vaspitanja i obrazovanja. Iako su primijećeni određeni pomaci, više od 60% nastavnika/ca još uvijek nedovoljno primjenjuje individualizovani pristup. Stoga, postoji očita potreba za dodatnim osposobljavanjem nastavnog kadra u ovoj oblasti.

Zabrinjavajuće je i da su u okviru indikatora *kreiranje nastavnog procesa koji podržava razvoj interkulturalnosti i građanske svijesti* najlošije rezultate ostvarili nastavnici/e iz sjeverne regije, a imajući u vidu da su gradovi na sjeveru Crne Gore uglavnom multietnički, što ovom daje posebnu težinu. Upravo bi nastavni kadar u multietničkim sredinama morao naglašeno voditi računa o razvoju interkulturalnosti u vaspitno obrazovnom procesu.

Nastavnici/e s visokom stručnom spremom pokazuju puno veću pažnju prema individualizovanom pristupu u vaspitno-obrazovnom procesu u poređenju s kolegama/cama s nižom stručnom spremom. To ukazuje da se kroz više obrazovanja kod nastavnika/ca razvijaju i kompetencije potrebne za individualizovani pristup u pedagoškom radu.

Nažalost, nedovoljna pažnja posvećena problematici pedagoške komunikologije u obrazovanju nastavnika/ca svoj izraz je našla u rezultatima istraživanja. U poređenju s indikatorom koji se odnosi na individualizovani pristup, nastavnici/e su ostvarili značajno niže rezultate na indikatoru koji se odnosi na komunikacijske aspekte

10 Indikatori razvoja multikulturalnosti i građanske svijesti u ranom djetinstvu (predškolsstvo i prvi ciklus osnovne škole) u obrazovnom sistemu Crne Gore, dr Saša Milić, 2011.

razvoja interkulturalne i građanske svijesti. Njihova komunikacija prema učenicima/cama i dalje je u značajnom obilježena autoritarnim stavovima i očekivanjima da je nastavnik/ca ključni element u vaspitno-obrazovnom procesu. Nasuprot poželjnom pristupu usmjerenom na dijete, koji je široko prihvaćen u savremenim obrazovnim sistemima (*child-centered approach*), u crnogorskom obrazovnom sistemu i dalje prevladava pristup koji se fokusira na nastavnika (*teacher-centered approach*).

Ovo opominje, između ostalog, i na potrebu konstantnog usavršavanje nastavnog kadra, posebno u multietničkim sredinama. U Katalogu stručnog usavršavanja nastavnika u periodu od 2022-2024. godine¹¹ ima ukupno 279 programa, ali je broj programa koji se direktno ili indirektno tiču tema manjina, suživota, multikulturalnosti i interkulturalnosti svega 11 ili 3,94% svih tih programa. To se odnosi na sljedeće programe: "*Obrazovanje za ljudska prava kao međupredmetna tema*"; "*Nacionalizam kao povod vršnjačkog sukoba – izazov nastavnika*"; "*Suzbijanje govora mržnje na internetu*"; "*Obrazovni rad s djecom i mladima imigrantske populacije*"; "*Obrazovni rad s djecom i mladima RE populacije – osnovni nivo*"; "*Obrazovni rad s djecom i mladima RE populacije – napredni nivo*"; "*Prevenција odustajanja od školovanja*"; "*Interkulturalno obrazovanje*"; "*Podsticanje demokratske kulture u školi*"; "*Razvoj interkulturalnih kompetencija nastavnika*"; "*Upotreba medija za učešće u demokratskom društvu*".

Obzirom da je ovo prilično široka i kompleksna oblast, naročito sa aspekta društvenih prilika u Crnoj Gori, broj programa koji se tiču ovih tema morao bi biti veći. Dodatno, ova obaveza proističe i iz jednog od ciljeva Strategije obrazovanja nastavnika u Crnoj Gori 2017-2024¹² -

11 Katalog programa stručnog usavršavanja nastavnika za period 2022-2024, <https://cg.e-seminari.net/wp-content/uploads/2022/12/KATALOG-PROGRAMA-STRUCNOG-USAVRSAVANJA-NASTAVNIKA-2022-2024..pdf>

12 Strategija obrazovanja nastavnika u Crnoj Gori 2017-2024. sa akcionim planom, <https://www.gov.me/dokumenta/6d7f693f-fd43-4869-80a5-09cba4f2e87a>

"rad u društvu i sa društvom - nastavnici su odgovorni profesionalci koji saraduju sa različitim akterima i svojim okruženjem i promovišu razvoj učenika kao građana globalne odgovornosti, ohrabrujući njegove stavove o saradnji i mobilnosti, interkulturalnom dijalogu, toleranciji i poštovanju drugog i drugačijeg."

Kompetencije nastavnika/ca za interkulturalno obrazovanje obuhvataju nekoliko različitih aspekata u kontekstu multikulturalne i interkulturalne teorije, kako je to ustanovio James A. Banks, poznati američki naučnik i pionir u oblasti interkulturalnog obrazovanja.

Prema Banksu¹³ osnovne kompetencija nastavnika uključuju:

- 1.** poznavanje karakteristika učenika – nastavnici/e treba da budu upoznati s različitim karakteristikama učenika/ca, uključujući njihovu kulturnu pozadinu, jezik, običaje, vrijednosti i iskustva. Razumijevanje tih karakteristika im pomaže da prilagode svoj pristup i stvore inkluzivno i podržavajuće okruženje za sve učenike/ce;
- 2.** prilagođavanje stilova podučavanja stilovima učenja – nastavnici/e treba da budu osposobljeni da prepoznaju različite stilove učenja svojih učenika/ca i prilagode svoje metode podučavanja kako bi zadovoljili njihove individualne potrebe;
- 3.** detaljno poznavanje i fleksibilno razumijevanje sadržaja predmeta – nastavnici/e moraju dobro poznavati sadržaj predmeta koji podučavaju, ali istovremeno imati fleksibilnost u pristupu kako bi omogućili različite načine povezivanja s iskustvom učenika/ca. To znači da moraju biti sposobni da premoste jaz između školskog znanja i iskustva učenika/ca;
- 4.** vještine upravljanja odeljenjem – nastavnici/e moraju imati sposobnost efikasnog upravljanja odjeljenjem, što uključuje uspostavljanje pozitivne klime, podsticanje saradnje među učenicima/cama i promovisanje odgovornog ponašanja;

13 Race, Culture, and Education: The Selected Works of James A. Banks, 2006.

5. upravljanje obrascima ponašanja u grupi učenika - nastavnici/e moraju imati sposobnost upravljanja različitim obrascima ponašanja u grupi učenika/ca, uključujući razumijevanje i suočavanje s konfliktima, promovisanje inkluzije i razumijevanje različitih perspektiva.

U interkulturalnom pristupu vaspitanju i obrazovanju, izbor nastavnih metoda i oblika rada u nastavi zavisi od različitih faktora, poput ciljeva nastavnog procesa, nastavnog sadržaja, starosti i iskustva učenika/ca, osposobljenosti nastavnika/ca i društvenog okruženja.

Glavna svrha interkulturalnog obrazovanja je promjena ponašanja, koja se može postići samo ako sticanje znanja vodi izgradnji sistema vrijednosti. Upravo stoga je važno učiti u/o okruženju u kojem se svakodnevno cijene prava i slobode pojedinca/ke, poštuju različitosti i njeguje kultura dijaloga.

Takođe, potrebno je stvoriti školsku atmosferu u kojoj su ljudska prava središnji dio učenja, vrijednosti kojima se teži, i koje se promovišu i štite. Važno je osigurati da svaki učenik/ca razumije ključne pojmove interkulturalizma i prihvati ih kao vrijednosti na kojima će temeljiti svoje ponašanje, te da poštuje različitosti svake osobe, a sve kako bi se razvilo razumijevanje i poštovanje prema različitostima. To zahtijeva primjenu nastavnih metoda i oblika rada koji podstiču saradnju i komunikaciju u heterogenim grupama, te afirmišu jednakost svih učenika/ca za učešće u nastavnom procesu. Neki od preporučenih nastavnih metoda i oblika rada u interkulturalnom obrazovanju uključuju istraživačku nastavu, terensku nastavu, studije slučaja, rad uz korišćenje novinskih tekstova, igranje uloga, pisanje (auto) biografija, simulacije, interaktivno učenje, medijaciju, itd.

Razvojem interkulturalnih kompetencija, učenici/ce postaju spremniji za suočavanje sa izazovima savremenog društva. Konačno, tako razvijaju kulturnu inteligenciju koja im omogućuje da kao građani i građanke s punim potencijalom učestvuju u multikulturalnom društvu.

Zaključci i preporuke

Na generalnoj ravni prevladava percepcija građana i građanki da je crnogorsko društvo multikulturalno, što ističe nešto više od 80% ispitanika/ca, a malo manje od petine je suprotnog stava. Međutim, kako se ide dublje i kad se određena pitanja reflektuju na ličnoj ravni, konstatuje se sasvim drugačija situacija opterećena ozbiljnim distancama i predrasudama, ukazuju rezultati istraživanja javnog mnjenja o multikulturalizmu u Crnoj Gori¹⁴, koje je CGO sproveo u okviru projekta „*Multikulturalizam, manjinski narodi i druge manjinske nacionalne zajednice u crnogorskom obrazovnom sistemu*“, a uz finansijsku podršku Fonda za zaštitu i ostvarivanje manjinskih prava.

Istraživanje opominje i na zabrinjavajući nivo vjerske i etničke distance, koja je najizraženija u odnosu na člana porodice ili člana porodice partnera/partnerke. U poslovnom i opštem okruženju bilježi se nešto manja frekvencija, ali i dalje postoji. Polarizovan je stav kada je riječ o sklapanju braka sa partnerom/kom druge etničke grupe – 50,4% ispitanika/ca ne bi sklopilo brak sa partnerom/kom druge etničke grupe, a blizu tri petine (58%) ispitanika/ca je izjavilo da ne bi sklopilo brak sa partnerom/kom različite vjeroispovjesti. Dodatno, suzdržanost prema pripadnicima/cama druge etničke grupe ili vjeroispovjesti izražava skoro 30% ispitanika/ca, a oko 60% smatra da je većina incidenata, kojima javno svjedočimo u društvu

¹⁴ Istraživanje o stavovima građana i građanki o pitanjima multikulturalizma u Crnoj Gori, Centar za građansko obrazovanje (CGO), april 2023, <https://media.cgo-cce.org/2023/04/CGO-istrazivanje-multikulturalnost-finalno-sajt.pdf>

posljednje dvije godine, dominantno motivisana vjerskom i etničkom netrpeljivošću, dok je nešto manje od 40% nije suprotnog stava. Skoro 60% ispitanika/ca smatra da su u udžbenicima djelimično i adekvatno zastupljene teme koje se bave kulturom manjinskih naroda, dok trećina (33.7%) navodi da su nedovoljno zastupljene.

U pravcu unaprijeđenja vaspitno-obrazovnog sistema u dijelu razvoja multikulturalizma i interkulturalizma, između ostalog, preporučuje se da se:

- prilikom eksterne evaluacija u školama ocjenjuje razvijenost "građanskih kompetencija za demokratsku kulturu"¹⁵;
- sprovode redovne obuke za razvoj interkulturalnih kompetencija nastavnog kadra, posebno onih nastavnika/ca koji rade u multietničkim sredinama;
- u programima za predmet *Istorija* formulišu obrazovni ishodi na takav način da nastava uključi kako konfliktnu situaciju iz novije prošlosti, tako i zajedničko i specifično historijsko i kulturno nasljeđe, periode suživota različitih naroda/etničkih zajednica u regionalnim i evropskim okvirima;
- organizuje više aktivnosti u školama, posebno u sjevernom regionu Crne Gore, kako bi učenici/e neposredno učili o kulturi manjina i suživotu u multietničkim zajednicama;
- razviju mehanizmi podrške RE učenicima/cama u savladavanju nastavnog gradiva, kao i obezbjeđivanja udžbenika i potrebnih resursa, a čime bi se uticalo i njihovom bolju integraciju;
- organizuju nastavne aktivnosti koje će doprinijeti boljem razumijevanju kulture i običaja nacionalnih manjina;

15 Kompetencije za demokratsku kulturu - živjeti zajedno kao jednaki u kulturno raznolikim demokratskim društvima, Savjet Evrope, <https://rm.coe.int/competences-for-democratic-culture-srp/1680782138>

- u okviru nastavničkih udruženja sprovode programi razmjene profesora/ki i učenika/ca iz različitih regija (pripadnika različitih etničkih zajednica) sa ciljem razmjene iskustava i razvijanja interkulturalnog dijaloga;
- ukazuje i na pozitivne primjere djelovanja pojedinaca, pripadnika/ca nacionalnih manjina i njihovog doprinosa u razvoju društva.

Multikulturalizam i manje zastupljene nacionalne zajednice u crnogorskom obrazovnom sistemu

MULTI KULTU RALI ZAM

i manje zastupljene
nacionalne zajednice u
crnogorskom obrazovnom sistemu

